

ВУЧОНЫЯ БЕЛАРУСІ
SCIENTISTS OF BELARUS

Паступіў у рэдакцыю 23.04.2024
Received 23.04.2024

<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2024-69-3-260-264>

СЦЯПАН СЦЯПАНАВІЧ ЛАЎШУК
(Да 80-годдзя з дня нараджэння)



Кожны раз, калі прыходзіш у кабінет да Сцяпана Сцяпанавіча Лаўшука, у яго пад рукой на прасторным, дыхтоўным сталле, заваленым самымі рознымі матэрыяламі, ляжыць “дзяжурны” аркуш фармату А4, спісаны акуратным, роўным почыркам, які прынята называць уборыстым. Гэтае азначэнне ў нашым выпадку найбольш дарэчнае яшчэ і таму, што яго датычыцца не толькі самога почырку, але і думак, ім выкладаных: яны маюць насычаную канцэнтрацыю і чэпкасць логікі. Між тым філалогіі ў рацыянальнасці нярэдка адмаўляюць, абмяжоўваючы яе толькі эстэтычнай ацэначнасцю. Навуковыя працы С. С. Лаўшука даказваюць гарманічнае спалучэнне абодвух аспектаў – ratio і perceptio. Іх сімбіёз у выпадку сёлетняга юбіляра доўжыцца больш чым паўвека.

Нараджэнне С. С. Лаўшука прыпала на першае лета пасля нямецка-фашысцкай акупацыі яго роднага кута – 28 ліпеня 1944 г. У сям’і чыгуначнага майстра ў мястэчку Васілевічы з’явілася на свет пятае дзіця – сын, якога, як і бацьку, назвалі Сцяпанам.

Далей была школа – спярша сямігодка, затым сярэдняя школа № 2 г. Васілевічы, што цікава – рускамоўная. Хлопчыку вучылася лёгка. Ужо тады ён раскрыў свае шматгранныя задаткі. Разам з тым праявілася і цяга да прыгожага пісьменства. У вучнёўскай сценгазеце час ад часу сталі з’яўляцца яго вершы. Тым не менш навучанне на рускай мове не адварнула ад роднай. Таму на парозе самастойнага жыцця (атэстат сталасці быў атрыманы ў 1961 г.) асаблівых ваганняў хіба не было – толькі філалагічны факультэт.

У 1962 г. Сцяпан Сцяпанавіч становіцца студэнтам вядучай вышэйшай установы БССР – Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Не апошняя кропля пры выбары філалогіі стала сустрэча на старонках адносна новага літаратурнага часопіса “Малодосць” з прозаю тады пачынаючага пісьменніка-земляка, будучага акадэміка і народнага пісьменніка Івана Навуменкі. Гэты выпадак задаў пэўную лёсавызначальную арыенціроўку. Абраная спецыяльнасць – журналістыка. Неўзабаве студэнт асвойтаўся і адчуў, што яму больш па душы. У выніку ён перавёўся на аддзяленне беларускай мовы і літаратуры.

Заканчэнне Сцяпанам Сцяпанавічам БДУ прыпала на 1967 г. Выпускнік не пазарыўся на магчымасць лягчэйшага шляху працаўладкавання (напрыклад, у сталіцы, што для лепшых выпускнікоў, да якіх адносіўся і С. С. Лаўшук, не сталася б вялікай праблемай) і паехаў у глыбінку. Ён быў накіраваны на Палессе. Але не зусім у свой бок – трохі заходней, у Лунінецкі раён. Такая неабходнасць мелася на дзяржаўным узроўні. Але тое не прычыла тагачасным трэндам сярод моладзі, запачаткаваным Лабанавічамі першай паловы XX ст. Там для настаўніка беларускай мовы і літаратуры роднымі сталі вёскі Лахва, Дзятлавічы і Бродніца.

Нягледзячы на тое, што маладому чалавеку вельмі палюбіліся мясціны, тым больш яго заўважлі і ён пачаў імкліва прасоўвацца па службовай лесвіцы (стаў намеснікам дырэктара

школы, пасля дырэктарам, рос па камсамольскай лініі), усё ж пераважылі ўнутранае жаданне да творчай самарэалізацыі і перадусім цяга да навуковых даследаванняў. Таму ў 1970 г. С. С. Лаўшук паступае ў аспірантуру Інстытута літаратуры Акадэміі навук БССР. Гэтае месца працы ён ужо не пакіне ніколі: пачаўшы з пасады малодшага навуковага супрацоўніка, дарасце да галоўнага, у працэсе займаючы ў тым ліку кіруючыя пасады.

Трохі парадаксальна сёння выглядае захопленасць правінцыяльнага паляшукцага нашчадка тэатральным дзействам. Але тое не павінна бянтэжыць: у тыя часы мастацтва Мельпамены пранікала ў самыя глухія куткі праз аматарскія (клубныя і школьныя) калектывы і – самае галоўнае – знаходзіла шчыры і гарачы водгук у сэрцах народных мас.

Таму і выбар тэмы дысертацыйнага даследавання абумоўліваўся з улікам душэўных прыярытэтаў. У выніку кандыдацкая дысертацыя пад назвай “Праблемы сучаснай беларускай драматургіі (канфлікты і характары)” была паспяхова абаронена ў 1974 г. – ужо на наступны год пасля заканчэння навучання ў аспірантуры, што з’яўляецца вельмі высокім паказчыкам.

Наколькі складана было праводзіць названае даследаванне, сведчыць факт адсутнасці ў беларускай літаратуразнаўчай навуцы даследчыкаў, якія б удзялялі сістэмнаю ўвагу такому сінкрэтычнаму роду мастацкай літаратуры, як драматургія. Але роля першапраходца не толькі не падохала даследчыка, а, напэўна, падштурхоўвала, каталізавала, клікала ісці наперад. Адсюль і няўрымслівасць, імпат і валявая ўпартасць – рысы, якія адчуваюцца пры вывучэнні творчасці ўжо самога С. С. Лаўшука.

З першага артыкула (1972) малады даследчык абазначыў, што пайшоў шляхам вырашэння вострых праблем. Пра гэта сведчыць яго назва – «Большая проблема “малых театров”». Аўтар ставіў пытанне пра забеспячэнне самадзейных і правінцыяльных тэатральных калектываў рэпертуарам – і ў колькасным, і ў якасным аспектах.

Першы крок у навуковых выданнях быў зроблены на старонках акадэмічнага часопіса “Весці АН БССР” (1973, № 4). Знамянальна, што датычылася публікацыя (“Узмужненне жанру”) тэорыі бесканфліктнасці, рэшткі якой часам выяўляліся “ў творчай практыцы асобных драматургаў”. У артыкуле аналізуецца няпростая эвалюцыя камедыйнага жанру ў беларускай літаратуры, лепшыя здабыткі якой, як высвятляе аўтар, паставілі айчынную драматургію на сусветны ўзровень.

У далейшым даследчыцкія тэматычныя далягяды толькі пашыраліся. У поле зроку траплялі праблемы жанру, характараў і канфлікту, тэматыка і, натуральна, ідэйная інтэнцыянальнасць п’ес. Прычым як літаратуры класічнай (у першую чаргу творы Янкі Купалы і Кандрата Крапівы), так і актуальнага для пэўнага гістарычнага моманту мастацкага працэсу (п’есы Андрэя Макаёнка, Івана Мележа, Міколы Матукоўскага, Валянціна Зуба, Алеся Петрашкевіча і многіх іншых), драматургіі як прыгожага пісьменства, так і ўжо ўвасобленай на сцэне. Прычым праз аналітыку нават газетных публікацый С. С. Лаўшука праступае навуковая глыбіня, схільнасць да фундаментальных абагульненняў.

Галоўнае ж месца ў шэрагу некалькіх сот публікацый Сцяпана Сцяпанавіча займаюць, несумненна, яго навуковыя манаграфіі. Першай стала кніга на аснове дысертацыйнага даследавання “Сучасная беларуская драматургія”, якая ўбачыла свет у 1977 г. У той час і драматургія, і тэатр атрымалі вельмі інтэнсіўнае развіццё. Таму названая тэма стала запатрабаванай не толькі ў гуманітарных колах, але і грамадствам. Чаго варты тыраж – 2100 экзэмпляраў!

Такім чынам, станаўленне драматургазнаўца адбылося даволі імкліва і сведчыла ўжо тады пра з’яўленне ў гуманітарнай навуцы асобы таленавітай і неардынарнай, першыя працы кніжнага фармату сталі прадвеснікамі будучых буйных дасягненняў беларускай культуры. Дзякуючы перш за ўсё названай манаграфіі літаратара прымаюць у Саюз пісьменнікаў СССР (1982).

Новая кніга С. С. Лаўшука “Станаўленне беларускай савецкай драматургіі (20-я – пачатак 30-х гг.)” (1984) адлюстроўвала міжваенны перыяд, яркі, але і няпросты ва ўсіх сферах тагачаснага жыцця. Спецыялісты падкрэсліваюць, што даследаванне праведзена на вялікім фактычным матэрыяле, дзе побач з вядомымі імёнамі і творами прысутнічаюць папулярныя, але да таго часу прызабытыя ці зусім не заўважаныя. Такі шырокі кантэкст дапамог даследчыку прасачыць сувязь з папярэднім этапам развіцця айчыннай драматургіі і прадвызначыць шляхі яе далейшай эвалюцыі. Акрамя таго, паралельна разглядалася станаўленне нацыянальнага тэатра.

Прынцыпы, закладзеныя вучоным у першых фундаментальных манаграфіях, далей толькі развіталіся і разгортваліся, што адкрывала перспектыўныя шляхі да далейшых адкрыццяў і поспехаў.

Неўзабаве ў грамадскім жыцці насталі перамены. Натуральна, і для навукі адкрыліся новыя далягляды. Плён працы ў гэтым кірунку выліўся ў напісанне аглядавых і прысвечаных творчасці аднаго аўтара артыкулаў па гісторыі беларускай драматургіі для шматкніжнай “Гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя” ў 4 тамах (6 кнігах) – фундаментальнага даследавання літаратурнага працэсу Беларусі мінулага стагоддзя (1999–2015). Дарэчы, ідэйным натхняльнікам і арганізатарам праекта, па ўнікальнасці якому няма аналагаў у культурных дыскурсах суседзяў, з’яўляўся таксама Сцяпан Сцяпанавіч.

На такім трывалым падмурку была падрыхтавана доктарская дысертацыя пад назвай “Беларуская драматургія XX стагоддзя: асноўныя праблемы развіцця”, паспяхова абароненая ў 1997 г.

Вынікам шматгадовай працы над гісторыяй беларускай драматургіі стала капітальная манаграфія “Гарызонты беларускай драматургіі” (2010). С. С. Лаўшук, пачынаючы ад самых вытокаў і заканчваючы пачаткам XXI ст., сістэматызаваў і канцэптуалізаваў станаўленне і развіццё аичинных п’ес. Іх абсяг дазваляе прадукаваць новыя ідэі і даследчыцкія адгалінаванні. Многія з іх знайшлі рэалізацыю ў дысертацыйных работах вучняў Сцяпана Сцяпанавіча і шматлікіх публікацыях.

Акрамя падагульняючых работ, С. С. Лаўшук рабіў адступленні ў творчасць паасобных аўтараў п’ес. Найбольшую ўвагу атрымаў Кандрат Крапіва. Яго п’есам прысвечана манаграфічнае даследаванне, якое перажыло тры выданні (1986, 2002, 2016) і ўрэшце пад назвай “Праз церніі да брамы неўміручасці” стала галоўнай падставай для прысуджэння прэміі Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі (2017).

За гады працы над гісторыяй беларускай драматургіі назапашваўся і тэарэтычны багаж. І. Штэйнер адзначае, што С. С. Лаўшук упершыню ў беларускім літаратуразнаўстве звяртаецца да тэорыі драмы, пры гэтым “імкнецца пазбегнуць (хоць гэта не заўсёды ўдаецца) сацыялагізацыі аналізу, у цэнтры ўвагі заўсёды пакідае феномен эстэтычнага выяўлення жыццёвых канфліктаў і асэнсаванне спецыфікі драматургічнага ўвасаблення індывидуальных характараў, спалучаючы ў адзінае цэлае праблемы і агульна-крытычны разгляд матэрыялу”. У выніку сістэматызацыі тэарэтычных роздумаў літаратуразнаўца таксама нарадзілася манаграфія “На драматургічных скрыжаваннях” (1989), дзе разглядаецца праблема спецыфікі эстэтычнага ўспрымання драматычных твораў чытачом і глядачом. С. С. Лаўшук аналізуе самыя розныя грані драматургічна-тэатральнага працэсу, не грэбуючы пры гэтым сацыялагічнымі падыходамі, дзе знаходзіцца месца як агульным даным, так і канкрэтным прыкладам. Несумненна, гэта работа адыграла важнейшую ролю ў свой час. Але яна па-ранейшаму застаецца прыкладам для пераймання, бо сёння падобных даследаванняў, відавочна, бракуе, што, зрэшты, і прадракалася самім аўтарам.

Калі ж апрача аднаасобна выкананых кніжных выданняў нагадаць зробленае С. С. Лаўшук у рамках калектыўнай працы, дык толькі частковы пералік выкліча і здзіўленне, і, адпаведна, павагу. Прычым праблемны абсяг выходзіць за рамкі беларускай праблематыкі і не абмяжоўваецца літаратуразнаўствам. Пералічым асноўныя выданні: “История белорусской советской литературы” (1977), “Беларуская літаратура і праблемы сучаснасці” (1978), “Гісторыя беларускай савецкай літаратуры” (у 2 ч., 1981–1982), “На парозе 1990-х” (1993), “Нарысы па гісторыі беларуска-рускіх літаратурных сувязей” (у 4 кн., 1993–1995), “Гісторыя беларускай літаратуры, XIX – пачатак XX ст.” (2-е выд., 1998), “Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў” (т. 2, 2007), «Тэатральная Беларусь» (т. 2, 2003), «Беларусы» (т. 13, «Тэатральнае мастацтва», 2012) і інш.

Як ацэнены вынікі літаратуразнаўча-даследчыцкай дзейнасці Сцяпана Сцяпанавіча? А гэта больш чым 300 навуковых публікацый, у тым ліку двухзначная лічба манаграфій. Зразумела, прынятымі ў навукова-адукацыйнай сферы рэгаліямі: у 1998 г. яму прысвоена званне прафесара, у 2004 г. – члена-карэспандэнта НАН Беларусі. У 2003 г. С. С. Лаўшук быў узнагароджаны знакам «Выдатнік друку Беларусі». Яшчэ праз год за вялікі ўклад у развіццё навукі і тэхнікі, паглыбленне даследаванняў у галіне фундаментальнай і прыкладной навукі, актыўную навукова-

арганізацыйную дзейнасць узнагароджаны ордэнам Францыска Скарыны. Не аднойчы вучоны быў узнагароджаны кіраўніцтвам Акадэміі навук за навуковую працу. Хаця Сцяпан Сцяпанавіч да падобнага ўшанавання адносіцца даволі спакойна, некаторымі ўзнагародамі ганарыцца і даражыць (ордэнам Францыска Скарыны, нагрудным знакам адрознення імя У. М. Ігнатоўскага Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, які быў прысуджаны ў 2021 г.). І гэта калі не лічыць паўтара дзясятка медалёў за грамадскую дзейнасць.

Пішучы пра навуковую і грамадскую дзейнасць С. С. Лаўшука, аўтары справядліва не прамінаюць вылучыць яго іпастась як арганізатара навукі і тэксталага. За дзясяткі гадоў прафесійнага жыцця ён працяглы час кіраваў калектывамі, якія стварылі фундаментальныя даследаванні, важныя для беларускай гуманітарнай навукі.

Такія здольнасці заўважаліся кіраўніцтвам Акадэміі навук. З 1995 па 2007 г. Сцяпан Сцяпанавіч працаваў загадчыкам аддзела сучаснай беларускай літаратуры і крытыкі, пры гэтым з 1998 г. паралельна займаў яшчэ пасаду намесніка дырэктара інстытута па навуковай рабоце Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы.

Калегі ведаюць, што Сцяпан Сцяпанавіч лічыць найлепшым помнікам для кожнага пісьменніка яго збор твораў. Таму і тут зроблена нямала. Дастаткова згадаць пералік шматтомных збораў твораў: А. Макаёнка (у 5 т., 1987–1990); Кандрата Крапівы (у 6 т., 1997–2004); Івана Навуменкі (у 10 т., 2012–2017). Акрамя таго, С. С. Лаўшуком быў падрыхтаваны ладны томік твораў У. Галубка (1983). Трэба адзначыць, што такім жа чынам быў узнагароджаны Міхайла Грамыка, “Родную пушчу” якога (1987) ніхто б іншы не ўзгадаў. Факт наяўнасці багатай драматургіі ў дакастрычнікі час яскрава адлюстраваны ў манаграфіі “Беларуская дакастрычніцкая драматургія” (1978). Тут асобна адзначым заслугу С. С. Лаўшука ў вяртанні з нябыту і больш даўніх імён і твораў (напрыклад, п’есы Міхала Цяцёрскага “Доктар па прымусу”, поўнага варыянта “Камедыі” Каятана Марашэўскага). Нельга не назваць выданні, адрасаваныя дзецям. Менавіта праз іх адкрылася наяўнасць у беларускай літаратуры багатай дзіцячай драматургіі: “П’есы” (1984), “Хлопчык у лесе” (1992), “Казкі для сцэны” (1995), “Цудоўная дудка” (1997) і інш. Шлях у друк п’ес для падростаючага пакалення быў пракладзены: з 1990-х гг. кнігі з імі сталі выдавацца рэгулярна. Тыя, хто вывучаў прафесійны шлях Сцяпана Сцяпанавіча, адзначаюць не толькі колькасць зробленага ў галіне тэксталагіі, але і шчырую любоў вучонага да роднай літаратуры, нацыянальнай драматургіі і яе творцаў, імкненне захаваць, зберагчы ўсё лепшае, створанае майстрамі мастацкага слова, незвычайны энтузіязм і самаадданасць.

З працы Сцяпана Сцяпанавіча як арганізатара навукі асобна можна вылучыць адгалінаванне мемарыялізацыі жыцця і дзейнасці выдатных вучоных, перадусім сваіх настаўнікаў і сяброў. Спачатку з’яўляліся асобныя артыкулы (пра Уладзіміра Няфёда, Васіля Івашына, Міхася Скрыпку, Івана Навуменку і інш.). Затым ініцыяваліся, укладаліся і часцей за ўсё рэдагаваліся самім С. С. Лаўшуком наступныя зборнікі ўспамінаў: “Жыццё не песціла мяне: успаміны пра Васіля Уладзіміравіча Івашына” (2013), “Дарыў святло сваёй душы людзям і Айчыне: успаміны пра Юльяна Сяргеевіча Пшыркова” (2015), “Летуценнасць і вялікія здзяйсненні: успаміны пра Івана Навуменку” (2017), “Скарбаў падземных шчаслівы шукальнік: успаміны пра Пятра Фёдаравіча Лысенку” (2023).

Пра дзейнасць Сцяпана Сцяпанавіча з нагоды яго ранейшых юбілеяў напісана ўжо нямала. Але толькі зрэдку нехта згадае пра такі важнейшы бок яго навуковага жыцця, як папулярызацыя дасягненняў беларускай навукі і культуры. У выніку ствараліся матэрыялы, якія пашыраліся па ўсёй Беларусі. Гэта, у прыватнасці, брашуры “З думкай пра сучасніка: Агляд сучаснай беларускай драматургіі” (1977), “Першы народны артыст БССР” (пра У. Галубка, 1982) і “Высокія арбіты грамадзянскасці” (пра А. Макаёнка, 1984). Важнай старонкай у біяграфіі С. Лаўшука з’яўляецца штогадовы ўдзел у навукова-асветніцкай экспедыцыі “Дарога да Святыняў”.

Адной з самых важных граней сацыяльнага жыцця Сцяпана Сцяпанавіча, несумненна, з’яўляецца педагогічная. Падрыхтоўку кадраў С. С. Лаўшук лічыць адным з прыярытэтных напрамкаў: кіраўніцтва кандыдацкімі дысертацыямі, работа намеснікам старшыні экспертнага савета № 7 ВАК Беларусі, членства ў савецце па абароне дысертацый пры Інстытуце літаратуразнаўства імя Янкі Купалы, прыём іспытаў у дзяржаўных экзаменацыйных камісіях. Многім

даследчыкам Сцяпан Сцяпанавіч даў пуцёўку ў навуковае жыццё. Толькі кандыдатаў філалагічных навук пры падтрымцы мэтра беларускай гуманітарыстыкі было падрыхтавана больш чым паўтара дзясятка.

Шмат часу на працягу 1990-х гг. С. С. Лаўшук прысвячаў студэнцкай аўдыторыі, перш за ўсё у alma mater. Акрамя таго, ён чытаў лекцыі па прадметах і вёў спецкурсы на малой радзіме – у ГДУ імя Францыска Скарыны, дзе таксама кіраваў дыпломнымі работамі, падрыхтаваў толькі для ГДУ трох кандыдатаў навук, у 1980-я гг. узначальваў кафедру беларускай літаратуры. Сёлетні юбіляр таксама прыклаў шмат намаганняў па стварэнні падручнікаў і навучальных дапаможнікаў па гісторыі беларускай літаратуры для філалагічных факультэтаў.

Адзначаючы грамадска-палітычную іпастась вучонага, дырэктар Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі акадэмік А. І. Лакотка падкрэсліў, што С. С. Лаўшук шырока вядомы сваёй грамадскай дзейнасцю, у якой заўсёды праяўляў сябе чалавекам справядлівым, адказным, абавязковым і патрабавальным.

Сёння вучоны знаходзіцца ў выдатнай творчай форме. На падыходзе чарговя навуковыя выданні і новыя абароны вучняў. Усё зробленае дазваляе казаць пра літаратуразнаўчую школу, сфраміраваную і ўзгадаваную С. С. Лаўшуком, школу, якая будзе мець працяг у наступных дзесяцігоддзях і стагоддзях, даследчыках і пакаленнях. Таму пажадаем чым даўжэйшага разгортвання ланцуга ўборыстага почырку Сцяпана Сцяпанавіча, а таксама яго зямнога чалавечага і даследчыцкага веку.

А. В. Трафімчык

Інфармацыя аб аўторе

Трофимчик Анатолий Викторович – кандидат филологических наук, доцент, ведущий научный сотрудник. Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: anatol1976@gmail.com

Information about the author

Anatolii V. Trophimchik – Ph. D. (Philol.), Associate Professor, Leading Researcher. Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: anatol1976@gmail.com